

KIRGIZİSTAN'DA BİR İNANÇ ÖRGÜTLENMESİ OLARAK TENGİRCİLİK*

– İnançları ve Örgütlenme Sorunları –

Dr. Abdilaziz KALBERDİEV*

Keywords: Tengrism, Kyrgyz, Organization, Believe, Manas.

GİRİŞ

Kırgızistan Orta Asya'da en fazla dinî özgürlük ve farklılaşmaların olduğu ülke olarak bilinmektedir. Diğer bir deyişle, Kırgız Cumhuriyeti yaklaşık seksenin civarında etnik, otuzdan fazla din ve mezhep yapısıyla bölgenin en mozaik toplumunu oluşturmaktadır. Bununla beraber devletin laik ve demokrasi temelli yapısı, anayasa tarafından belirlenen sınırlar içerisinde faaliyet gösteren bağımsız dinî kurumların varlığı, inanç hürriyetin ve dinî çoğulculuğu gerçekleştirmenin imkanını ispat etmektedir. Fakat özellikle Sovyet döneminde ateizm ideolojisinin yürüttüğü faaliyetlerin sonucunda meydana gelen manevî boşluk, bağımsızlıkla beraber liberal ekonomiye geçişteki zorlukların sonucunda oluşan ekonomik zorluk, devletin düzenli dinî siyasetinin olmayışı, sahil kaynak ve dinî bilgilerin yetersizliği, taassup ve radikal eğilimlerin Kırgız toplumunda yaygınlaşması çatışmalara zemin hazırlamakta ve farklı arayış ve eğilimlerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Bir inanç örgütlenmesi olarak Tengircilik, başta ulusal düşünce ve ulusal ideolojiden söz ederken, son dönemlerde bir din, bir inanç örgütlenmesi olarak kendini ispat etmek istemektedir. Fakat Tengirciliğin kurucuları bunu yaparken, Kırgız'ı Kırgız yapan unsurları temel almayı ve dolayısıyla toplumu İslam'dan soyutlayarak önceki inançlara geri dönmeyi gerekliliğinden söz etmektedirler. Bunun yanında kendi öz varlıklarını ispat edebilmek için aşırı derecede epik ve mitolojik unsurlara atıfta bulunmakta, gerçekte bütünleşmesi zor olan çelişkilili inanç sistem(ler)inden bahsetmekte ve onu realiteden uzak kurgularla süslemektedirler. Özellikle onlar 'KırgızlaTengircilik' arasında ayrılması mümkün olmayan özel bir bağın bulunduğunu iddia ederek, onları özdeşleştirmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla yeni bir oluşum içinde olan Tengirciliğin bir inanç ve sistemli örgütlenmesinden söz etmek henüz erkendir.

I) EPİK VE MİTOLOJİK VERİLERDEN HAREKETLE BİR İNANÇ OLUŞTURMA ÇABALARI

Tabiat, örf ve adetle bütünleştiği iddia edilen Tengircilik, tarihsel ve dinsel temelin epik ve mitolojik verilerden almaktadır. Özellikle Manas destanındaki eski inançlara ait olduğu söylenen bazı motiflerden hareketle, Tengirciliğin inanç ve amelî sistemi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Manas tüm Türklerin kültürel mirası ve dünyada bulunan en büyük destandır (Musayev, 1984, s. 16). O, birkaç asrı bünyesinde buluşturan, yani tarih boyunca bağımsızlık için verilen mücadeleleri, birlik ve beraberliği, maddî ve manevî zenginlikleri içinde bulunduran bir eserdir. Dolayısıyla onda abartılı hikaye ve motifler bulunması doğaldır. Fakat Manas, Kococaş, Er Töştük, Kurmanbek gibi destanlardan hareketle Yahudilik gibi millî bir din oluşturma çabası, hatta Kırgızların seçilmiş bir millet olduğu iddiası,¹Tengirciliğin inanç olarak sistemli bir şekilde örgütlenmesine engel olmaya devam edecektir.

II) TENGİRCİLİĞİN TANRISININ TEOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Her dinin temelinde Tanrı tasavvuru yer alır. Dinlerdeki bu Tanrı figürü kendilerine has nitelikleriyle, dini tamamıyla temelden belirler, diğer dinlerden ayırır ve belli ölçüde inananların hareket-davranışlarına da yön verir (Reçber, 2006, s. 24). Ayrıca her dinin Tanrı tasavvurunun özellikleri ve ulûhiyet anlayışı, onun diğer dinler arasındaki konumunu de belirler. Ancak Kırgızistan'daki Tengircilik anlayışının sistematik inanç esaslarının bulunmayışı ve bu anlayışı din olarak savunanlar arasında Tanrı tasavvuruyla ilgili farklı yaklaşım ve çelişkilerin mevcudiyeti,

* Doktor, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 00996 779 72 32 32, abdilazizkg@gmail.com

* Bu makale, 11-13 Mayıs 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen 'Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi' nde bildiri olarak sunulmuştur.

Tengircilik'in mevcut dinler arasındaki konumunu güçleştirmektedir. Dolayısıyla günümüzde görünen o ki, Tengircilik'in Tanrı'sının karakteristik özelliği tam olarak netlik kazanmış durumda değildir.

Kırgızistan'da Tengircilik anlayışı denilince, ilk olarak akla ÇoyunÖmüralıUulu ile DastanSarigulov gelir. Fakat bu konuda birçok araştırmacının çalışmaları da mevcuttur. Genellikle çoğunluğun Tengircilik hakkında yazdıkları eserlerinden, Tengircilik'in temelin oluşturan Tanrının (Tengir'in) tek olmadığı anlaşılmaktadır. Şamanizm'in yeni bir yorumu olarak Tengircilik'de görünen o ki, onda *Tanrılar panteonu* bulunmakta ve **Gök Tanrı(KököTengir)** Tanrılar hiyerarşisinin üst basmağında yer almaktadır [İnternet Kaynak, 1]. Onun diğer Tanrılarda bulunmayan en büyük özelliği, her şeyin başı ve yaratıcısı olması, insanları her türlü kötülüklerden koruması veya cezalandırması, dünyadaki tüm hayatı düzenlemesi ve insanların kaderlerini belirlemesidir.[İnternet Kaynak, 1]

ÇoyunÖmüralıUulu da, Gök Tanrı'dan bahsederken onu şöyle tasvir eder: Âlemde belirleyici rol Tanrı'ya (KököTengir) mahsustur. Çünkü o her şeyin başıdır. Âlemi, onun içinde insanı ve canı yaratan tek Tanrı'dır. Olan, olmakta olan ve olacak olanların hepsi Tanrı'nın irade-insiyatifiyle gerçekleşmektedir. Nitekim Tanrı'nın insanlık için çizdiği Ak Yol üzerinde yaşayan insanların, meydana gelen tüm hadiselerin yaratıcısından olduğuna inanmaları gerektiğine dikkat çeker (ÖmüralıUulu, 1994, ss. 27-28). Aynı zamanda Tengircilik'de Gök Tanrı'nın mekânı göktedir. Dolayısıyla gökteki her şey ona aittir, O yücedir ve mutlak kudret sahibidir. Mutlak rahmeti sayesinde de insanlara merhamet eder, onları korur ve kollar [İnternet Kaynak, 3].

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadar, birçok Tanrılar içinde esas ulûhiyet sıfatlarına sahip olan Tanrı – Gök Tanrı'dır. Zira İslam'daki Allah'a ait tüm sıfat ve özellikleri ayrı ayrı Tengirciler, üst Tanrı olarak kabul gördükleri Gök Tanrı'ya atfetmektedirler ve O'nun gerçek Tanrı, gerçek yaratan olduğuna inanılmaktadır. O'nun yanında bulunan diğer Tanrılar ise, Gök Tanrı'ya boyun eğmekte ve ondan güç almaktadırlar. Nitekim OrozobekAytımbet bu konuda şöyle der: “*Kırgızların eski inançlarında 99 tane pir vardı. Onların içinden Gök Tanrı (o zamanlarda ona Tanrı Ata denmiştir) göğün Tanrısı, Umay Ana kadınlarla çocukların koruyucusu, Güneş Tanrısı güneşin piri, Yer Tanrısı kara toprağın piri, Ay Tanrısı ayın piri, Yıldız Tanrısı yıldızların piri, Dağ Tanrısı dağların piri, Su Tanrısı suyun piri, Kan Tanrısı ise savaş piriydi. Ondan sonra zihnin gelişmesi neticesinde, Yüce Doğanın irade seçimiyle (yukarıdaki) 9 Tanrı Kırgızların günlük hayatında etkin olmaya ve halkın kaderini belirlemeye başlamıştır. Ondan dolayı göçebe halk bu 9 Tanrıyı kutsayıp, onlara tapmışlardır... (Onların içinden) Gök Tanrı göğün sahibi olarak algılanmaktadır* [İnternet Kaynak, 1]”.Ancak KengeşCusupov, eski Kırgız esatirlerinde yüce yakın pirin bulunduğunu belirterek, Gök Tanrı'yla onları ayrı olarak değerlendirmek gerektiğine dikkat çeker. Ona göre pirlar, insanlara yardım eden, koruyup kollayan kutsal varlıklardır, azizlerdir. Onun için Kırgızlar onlara tapmışlar, ibadet etmişlerdir (Cusupov, 2004, ss. 350-385). Bunun yanında o, eskiden Kırgızların Tanrı'nın gökte bulunarak yerdeki hayatı idare ettiğine; insanlara güven ve huzur verdiğine, düşmandan koruduğuna; kağanlara adalet ve hikmet, her nefsin alınına, niyetlerine ve yaptıklarına göre nimet-saadet bağışladığına; hayatı hastalık, cin ve ölümden koruyup, ömür, kudret, baht verdiğine; yapılan işlerin zerresine kadar bildiğine; niyeti kötü olanı lanetlediğine inandıklarını belirtir (Cusupov, 2004, s. 373). Dolayısıyla ona göre, bu tür inanışlar, çok Tanrılıktan tek Tanrılığa geçişi göstermektedir (Cusupov, 2004, s. 371).

Tengircilik anlayışının bazı temsilcilerine göre, Gök Tanrı Tanrılarının en yücesi, mutlaklığın ta kendisidir. Diğer Tanrılar insanların hayatlarına yön vermekle beraber mutlaklık bakımından Gök Tanrı'dan sonra gelmekte ve anlamını onda bulmaktadırlar. Çünkü onlar bir bakıma Gök Tanrı'nın göklerdeki ve yerdeki yansımalarıdır. Bundan dolayı insanlar diğer Tanrılara taparlarken, aslında en yüce ve mutlak varlığa, yani Gök Tanrı'ya tapmış olmaktadır [İnternet Kaynak,1]. ÇoyunÖmüralıUulunun bu konudaki ifadeleri ise şöyledir: “*Bir ucu yerde yatan, bir ucu göğe varan, onda canlanan, bir damlasına güneş batan, bir damlasına güneş doğan, ezeliğin tek örneği, uçsuz bucaksız olan Tanrıdır*” (ÖmüralıUulu, 1994, s. 68). Bu tür ifade ve yorumlar göstermektedir ki, Tengircilik'teki Tanrı tasavvuru Tanrı-âlem ikiliğini ortadan kaldırmakta ve bu panteist bir Tanrı tasavvuruna işaret etmektedir. Nitekim Gök Tanrı'nın gökteki yansımaları olan gök, yıldızlar, ay ve güneşle yerdeki yansımaları olan yer (toprak), su, dağ ve tepe (Kan Tanrısı), onlar en ulu tabiattır, onlar Gök Tanrı'nın ta kendisi ve Onunla eş anlam taşımaktadır. Yer ve göktekileri bağlayıcı unsur ise yüce Umay Enedir (Umay Ana) [İnternet Kaynak, 1]. Onun için Tengircilik anlayışının tüm temsilcilerine göre, doğa üçüncüsel planda olamaz. Bilakis Tanrı onunla iç içe olduğu için, doğa

insandan da önce gelmektedir. Zaten insanın var oluşu ve tekâmülü de göklerden ve yerden sonra tamamlanmaktadır. Yani insan üçlü evren telakkisinin son halkasıdır ve diğerlerinden önce gelemez (ÖmüralıUulu, 1994, ss. 25-27). Aslında bu tür ifadeler henüz sistemli bir teolojik ve felsefî karakter taşımasına rağmen, Tengircilik anlayışının ileri gelen temsilcilerinin, genellikle gelenek ve epik kaynaklara dayandırarak ortaya koymaya çalıştıkları kozmogoni ile ilgili görüşlerinin de özünü oluşturmaktadır.

Tengircilik anlayışının Tanrı tasavvurunun temelinde panteistik bir özelliğin bulunmasının yanı sıra antropomorfik karakter de yatmaktadır. Zira bunun en açık delili “Tengiri (Tanrı) Manas”, “Manas, Tanrı’nın oğlu, güneşin nuru, Kırgız’ın ruhu” (Çakırbek, 1995, s. 2) veyahut “Gök Oğlu” ifadeleridir (ÖmüralıUulu, 1994, s. 28). Yani Tanrı’nın Manas şekline bürünmesi, Manas’ın Tanrı’yla birleşmesi veya onun yardımından ümit edilmesidir. Nitekim bu konuda Kırgız millî şairi Asan Çakşılıkov şöyle der:

Kıtayarbın, Kırgız az / Çinliler çok, Kırgız az

Koldoy gör, Pirim- Şer Manas / Yardım et, pirim- Kaplan Manas.

Manas ata coldosun / Manas Ata yardım etsin!

Tengirim özü koldosun / Tanrım bizzat hayır eylesin [İnternet Kaynak, 2]!

Aslında bu tür ifadeler, yorum gerektirmeyecek kadar açık ve nettir. Bu, Tengircilik hareketinin millî ideoloji üretme çabası sonucu, Kırgızların övünç kaynağı ve halk kahramanı olan Manas’ın aşırı derecede yüceltilmesi ve Tanrısallaştırılması, demektir.

Bunun yanında Tengircilik anlayışının fikrî savunucularının, başka bir ifadeyle kurucularının aralarında Tanrı tasavvuruyla ilgili olarak deistik anlayışa yakın tutum ve yaklaşım sergileyenlerin olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Özellikle AbdikerimÇolponkulov’un ifadelerinde, Tanrı’nın var ettiği ve daha sonra kendi içindeki doğal kanunlarıyla baş başa bıraktığı doğa sürekli gelişmektedir. İnsan, ayakta kalması için bu gelişim kanunlarına ayak uydurmak zorundadır ki, aslında insanın ayak uydurması, tecrübe kazanması, hayattan ibret alması ve aklını kullanması da bir doğa kanunu, bir doğa gereğidir. Akıl, Tanrı’nın ezelden insana bahsettiği özel bir lütuftur. İnsan bununla iyiyle kötüyü, doğruyla yanlış, hakla batılı ayırır [İnternet Kaynak, 3]. Yani onlara göre, insan için fazladan bir aracıya (peygamber) gerek kalmamaktadır. İnsan aklıyla da doğaya uyum sağlar. Zaten DastanSarıgulov “*Tengirdin Colunan Adaşkan Adam*” (Tanrı’nın Yolundan Sapan İnsan) derken veya AbdikerimÇolponkulov “*Unutmuşluk*”tan söz ederken, insanın (Kırgızların) Tanrı’yı unuttuğu veya yoldan saptığı gibi, onların tekrar hakikate gelip aklıyla Tanrı’yı bulabileceklerine işaret etmektedirler. Her ne kadar insanlığın başlangıcında “Tanrı’nın koruması ve kollaması”ndan söz edilirse de, daha sonra Tanrı’nın insana fazladan müdahalesi söz konusu değildir. Çünkü onlara göre Tengircilik, Kırgızları binlerce sene koruyan örf-adet, gelenek-görenekleriyle bütünleşen, Tanrı gibi adilliği, düzenliği talep eden ve çevreyle olan uyumluğun korunmasına özen gösteren doğal bir din olmuştur. O’nun hala Kırgızlarla beraber yaşamasında, var olmasında ve yaşamını sürdürmesinde doğrudan hiçbir aracın etkinliği söz konusu değildir. O, atalarımızın akıl ve tecrübeleriyle buldukları hayat yolu, hakikat yoludur (Sarıgulov, 2001, ss. 115-116).

Öz olarak; onlar bazen kollama, koruma, tapınma, rahmet ve duadan (Bata) söz etseler de, onlar için binlerce sene evvel akıl ve tecrübe yoluyla bulunan Tengircilik esastır, o hakikatin ta kendisidir. Yaratıldıktan sonra kanunlarıyla baş başa bırakılan doğa, insanlara da yaşam yolu sunmaktadır. Bu bakımdan onlar için, vahye ve peygamberlere ihtiyaç yoktur. Bu ise, deistik anlayışa yakın bir eğilimdir. Fakat genel olarak değerlendirdiğimizde bu, Tengircilik anlayışının önderlerinin arasında ortak bir noktanın bulunmadığını göstermektedir. Hatta tek bir kişinin bile bir konu üzerinde farklı fikirler ortaya koyduğuna şahit olmaktayız. Bu, Tengircilik’i bir ideoloji, bir inanç sistemi, bir din olarak temellendirmeye çalışan fikir sahiplerinin bazen aşırı uca varan iddialarının paradoksal boyutunun bir örneğidir.

III) ÖZKAVRAYIŞ VE ÖRGÜTLENME SORUNLARI

Tengirciliğin öz kavrayış sorunlarının başında yukarıda da belirtildiği gibi epik ve mitolojik verilerden dinsel ve ulusal kimlik oluşturma çabası – Kırgız milliyetçiliği unsuru – yatmaktadır. Demek, Tengircilik’in Kırgızlar ve Kırgızistan’ın mevcut şartları için bir çözüm kaynağı olabileceği iddia edilmesi, onun tüm inanç ve faaliyetlerinin yoğun olarak ideolojik zeminde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Zaten çoğu Tengirci, Tengirciliğe yönelirken onu ahlakî kurallar bütününden daha çok ideolojik yönüne vurgu yaparak Kırgız’la Tengirciliği ayrılmaz bir parça olarak tanıtmaktadırlar. Aynı

zamanda İslam'ı siyasî ve ideolojik planda anlamaya ve yorumlamaya çalışan gruplarca yadığanan Kırgızların ulusal ve örfî unsurlarını sahiplenmeye çalışan ve onlar hakkında farklı ve aşırı yorumlar yapan Tengirciler, kendi öz varlıklarını ve öz kimliklerini bu yönde tanıtmaya gayret etmektedirler. Örneğin, bu konuda Manas destanı araştırmacısı Mars Cumakunov: “Onlar (Tengirciler) tüm milletimize ait Manas destanın menfaatleri doğrultusunda istifade ederek kendilerine has programları geliştirmektedirler” diyerek [İnternet Kaynak, 4], destanı milliyetçiliğin silahı haline getirenleri eleştirmektedir.

Neticede Tengircilerin aşırı milliyetçi ve paradoksal yorumları, Tengirciliğin bir din olarak örgütlenmesine engel teşkil etmektedir. Üstelik bazıları Tengircilerin Batı ülkelerinden maddî yardım aldıklarını da iddia ederek onların toplumun birlik ve beraberliğine zıyan vereceklerine vurgu yapmaktadır [İnternet Kaynak, 6]. Onların Tengircilik adı altında dinî bir örgüt oluşturma teşebbüsleri farklı nedenlerden ötürü gerçekleşmemektedir. Nitekim 25 Ekim 2012 tarihinde Tengirciliğin bir dinî örgüt olarak kabul edilmesi yönündeki Tengircilerin beyannamesi Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Komisyonunun onayına sunulmuştur. Ama lazım olan evrakların tamamlanması için geri verilmiştir. 2013 senesinin Mayıs ayında gerekli olan evraklar tamamlanıp Din İşleri Komisyonunun onayına tekrar sunulmuştur. Fakat bilir kişilerin olumsuz kararlarına istinaden, Tengircilik bir dinî örgüt olarak kayıt altına alınmamıştır. Esas olarak Tengircilik bir din değil, bazı insanların dinî duruşları olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Din İşleri Komisyonu Başkanı OrozbekMoldaliyevTengirciliğin insanların dünyaya bakışlarının neticesinde oluşan bir oluşum olduğunu belirterek, aslında bu sürece gerçek ilim adamlarının da katılmasının gerekliliğini belirtmiştir [İnternet Kaynak, 5].

SONUÇ

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Tengirciliğin inanç ve iddialarının sistematik karakter arz etmeyişi, mitolojik unsurların, abartılı ifade-hikâyelerin çokluğu, Kırgızistan'daki tüm Tengircileri ortak noktada birleştirecek itikadî ve amelî sisteminden yoksun olması, onun diğer inançlar arasındaki konumunu güçleştirmektedir. Başka bir deyişle Kırgızistan'da Tengirciliğin bir dinî örgütlenme olarak kabul görmesi şuan itibariyle çok zordur.
